

Rendteremtő képzelet az apokaliptikában

1. Látomások és kinyilatkoztatások

Az Újszövetség utolsó könyve a Károli Gáspár magyar Biblia-fordításában a „*János Apostolnak mennyei jelenésekről való könyve*” címet viseli. A „jelenések” a korabeli magyar nyelvben a mai „látomások” fogalmát fedte. Az eredeti görög szövegnek nincsen címe, a szerző a következő szavakkal vezeti be a könyvet: „Apokalypsis Jésou Khristou, hén edóken autó hó theós” (Károli: „Jézus Krisztus kijelentése, melyet Isten adott neki”). A fordító, azzal, hogy címet adott a könyvnek, egyben szerencsés módon a műfaját is meghatározta: jelenések, azaz látomás(irat)ok. Székely István ezt a műfajt látomás-irodalomnak nevezi, és a jelképes költészet legmagasabb fokának tekinti.¹ Valóban, de nemcsak a legmagasabb fok, hanem a legősibb műfaj is. Ugyancsak Székely István jegyzi meg, hogy „kinyilatkoztatás alakjába öltöztetett [...] látomásokból álló tanköltemény”.² A kijelentés akár meg is fordítható: látomások által megjelenített kinyilatkoztatás. Kinyilatkoztatás és látomás egymástól el nem választható, ahogyan szó (ige, jel) és kép összetartozik. A kinyilatkoztatás (szó) látomásokban (képekben) jelenik meg, a látomások a kinyilatkoztatásban jutnak érvényre. Ezért a látomásos kinyilatkoztatás nemcsak hogy a jelképes költészet legmagasabb foka (a látomásirodalom egészen máig megőrzött bizonyos kinyilatkoztatásszerű jellegű) és a legősibb műfaj — de egyben az egyedüli hiteles közlésmód. A mai ember számára ez nem nyilvánvaló — a *Jelenések*-beli Emberfia, a Fenevadak, Ezékiel vagy Dániel víziói groteszknak és érthetetlennek bizonyulnak — logikája tiltakozik ezeknek a képeknek a befogadása, azaz hitelessége ellen. Az archaikus embernek, azonban, ez jelentette az egyetlen hiteles módját a Kimondhatatlan (transzcendencia, Rend, Törvény) kimondásának, a tudás átadásának. Ahogyan gondolkodása képi gondolkodás — „látáslogika” —, érthető, hogy a világra vonatkozó tudása képekben jelent meg (világkép, világnézet).

Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy képei azonosak lettek volna az általuk láttatott dolgokkal. A látomások a Láthatatlannak képekben való megjelenítései. Ma ezt úgy mondanánk, hogy a jel nem azonos a jelölttel — csak jelöli azt. A nyelv esetében (kevés kivételtől eltekintve) a jel és a jelölt között önkényes a kapcsolat. A képi gondolkodás vagy látáslogika összefüggésekben szemlélte a világot, és ezek az összefüggések semmi esetre sem önkényesek. A valóságsszintek elemei közötti összefüggések az egymásramutató (egymásrautaló)

megegyezések alapján váltak világossá. Ez nem prelogikus gondolkozás, hanem igenis logika, csak épp a racionális logikától eltérő, más logika: „az archaikus emberiség az analógiás logika szerint gondolkozott. Az őskorban a gondolkodás alapművelete a megegyezések felismerése volt”.

A mai racionális logika részére az apokaliptika (a kinyilatkoztatások) szimbólumvilága idegen, a képek csak értelmezés által válnak világossá. A szimbólumok helyes értéséhez először az analógiás logikát kell megérteni, hiszen elsődlegesen az hozta létre őket. Az analógiás logika megfeleltetésekben való gondolkodása nem ésszerű következtetések útján jutott el a dolgok közötti összefüggések felismeréséhez. A megfelelések felismerése az intuíción alapul, amely képes a lényegi megegyezéseket spontán módon megvilágítani. Az intuíció, mint a dolgok mélyére való látás, nem szándékos gondolkodás eredménye, hanem — mint Jung kiemeli — önkéntelen esemény, ösztönszerű, az érzékeléshez hasonlóan, nem döntési aktuson múlik, inkább belső és külső körülményektől függ. A döntési aktus racionális, azaz rendező funkcióval bír, míg az intuíció irracionális, azaz érzékelő funkciójú. Az analógiás logikában a rendező szerepet az imagináció tölti be.

Az imagináció egyszerre látás és kivetítés (vízió és projekció). Egyrészt a megfelelések felismerésén alapuló belátás, másrészt ebből a belátásból kiinduló teremtő képzet. Az imagináció analógiákban lát és szimbólumokat vetít. Az analógia azt jelenti, hogy két dolog között az összefüggés a megfelelésen alapul. A szimbólum a rejtett összefüggés által valamely láthatatlan képi megjelenítése, azaz láthatóvá tétele.

Az analógia nem metafora, a szimbólum sem az. Hamvas Béla kifejti, hogy az újkori ember tévedésbe esik, amikor feltételezi, hogy valamely költői képben a megfeleltetett dolgok közötti kapcsolat önkényes. A különböző elemek közti megfelelések megegyezéseken alapulnak. Nem csupán hasonlóságokról van szó (azokról is), hanem lényegi megegyezésekről, ám a megegyezés nem azonosság, hanem egylényegűséget jelent. Az analógiák, de a szimbólumok is ezeknek a megegyezéseknek az alapján állanak. A kinyilatkoztatások látomásai ilyen analógiák és szimbólumok. A kinyilatkoztatás, az apokalipszis a kozmosz rendjének a felfedése, az abba való beavatás. A beavatás a képi gondolkodású archaikus ember számára az imagináció által volt lehetséges. A beavatás nem racionális megértetés, hanem *megmutatás* — képek felmutatása, felfedés általi láttatás. Ezért a kinyilatkoztatás nemcsak a rejtett megnyilatkozása, hanem a szem kinyilattatása, látásra való felnyitása. A metafizikai tradíció beszél a „harmadik szem”-ről — a homlok közepén (figyelem: ez is szimbólum!) —, amely a túlvilágban, azaz a magasabb realitásszférában látott. A harmadik szem a tökéletes bölcsesség, a mindenttudás (*a* tudás) jele — azaz a beavatottságé, a

megvilágosultságé, de eredendően minden ember rendelkezik vele, csakhogy épp nem lát. Ennek a szemnek a felnyitása a beavatás, a kinyilatkoztatás — a harmadik szemnek a vakság alóli feloldása, a láttatás. A harmadik szem megfeleltethető a képzeteknek, az imaginációnak. Az imagináció segítségével a realitás (kozmosz) elemei közötti összefüggések világossá válnak. Az analógiás megfeleltetések fényt derítenek a lényegi összefüggésekre. A teremtő képzet a felismert lényegi megegyezéseket — az analógiákat — képekben vetítette ki. A kivetített képek a szimbólumok.

Az imagináció képeket (szimbólumokat) teremt, és ezeket a képeket az analógiás logikának megfelelően: *megfeleltetésekkel* ősképek köré rendezi. Az ősképek az archetípusok, a képek (szimbólumok) ezeknek az ősképeknek az analóg változatai, ahogyan a színek a fény variánsai. Egy-egy archetípus vonatkozásaitól függően megszámlálhatatlan szimbólummá bomlik ki. A szimbólumok szabályos rendbe szerveződnek az ősképek köré, de nem szorulnak merev határok közé, hanem — ugyancsak megfeleléses alapon — folyékonyan áttűnnek egy szférából más (akár több) szférába. Az imagináció tehát nemcsak teremtí-kivetíti a képeket, de rendbe is szervezi őket a realitás rendjének mintájára.

A kinyilatkoztatások látomásai azért működtek oly elevenen, mert a képek *megfeleltek* a valóságnak. A jelenések a Rend képzetét közvetítették, lévén, hogy maguk is rendbe szerveződtek: a megfelelések rendjébe. Ma egymásra vonatkozásuk mikéntje és miértje nehezen fölfogható, mert nem a ráció, hanem az intuíció és az imagináció ismerte fel és teremtette az összefüggéseket. Az összefüggések az elemek, a Kozmosz (Rend) időbeli és térbeli vonatkozásai között a *megfeleltetések rendjén* alapultak.

Elég egyetlen mondatot figyelembe venni ahhoz, hogy meggyőződhessünk, mennyire élő és kreatív módon működött az analógiás logika, az imagináció megfeleltetéses világképe. Ez a mondat évezredekken keresztül — egész az újkorig — alapaxiómaként határozta meg a nyugati ember világra való reflexióját: „Quod est inferius, est sicut quod est superius, et quod est superius, est sicut quod est inferius.” Ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van — írja a Tabula Smaragdina. Hermész Trismegisztoosz többezer éves kijelentése a racionális logikával nehezen értelmezhető, ám az őskori ember számára természetes volt, hogy kétszintes világában — ami itt van (a földön), az megfelel annak, ami túl van (az égben, a túlvilágon). Az anyagi világ (phüszika) elemei, történései megfeleltethetőek a szellemi szféra (meta ta phüszika) világából való dolgokkal. A mikrokozmosz hasonul a makrokozmoszhoz, hiszen gondolkodásukban elevenen élt még a világ eredeti egysége („hen panta einai”). A rend törvényei egységesen kormányozzák

a világot — a mikro- és makrokozmosz a Kozmosz ugyanazon szabályainak alapján működik. Ma úgy lehet érte(Imez)ni, hogy az egyénben lejátszódó „folyamatok” megegyeznek a társadalom szintjén végbemenő dolgokkal, vagy, ami a fizikában nyilvánvaló: az atom és az univerzum azonos törvényszerűségeknek van alávetve. Legcélszerűbb azonban, ha a jungi pszichológia forradalmi felismeréséhez fordulunk, ami egyúttal közelebb visz a hermetikus kijelentés lényegéhez. Az álmok vizsgálata az orvosi pszichiátria területét messze meghaladó *lélektani* összefüggések felfedezéséhez vezetett, az eredmény fényt vet a mítoszok, a vallás, a tradíció számos, a racionális gondolkodású mai ember számára homályos elemére. Többszörösen áttételes összefüggések váltak világgossá, amik a hermészi axióma megfogalmazásában a következőképpen írhatók le: ami a tudatban van (ami fent van), megfelel annak, ami a tudatalatti-ban/tudattalanban van (ami lent van) — személy és közösség esetében egyaránt. Ugyanígy, ami a személy tudattalanjában van (ami fent van), analóg azzal, ami a közösség tudattalanjában (kollektív tudatalatti) van (ami lent van). Ami a külvilágban történik, megfelelő folyamatokat generál az emberi lélekben. A valóság dolgai megfelelnek az álmok (és látomások) képeinek, a képzelet és a realitás a hasonlóságok (megfelelések) révén fedi egymást. A realitás és az imagináció a szimbólumok, az archetípusok képein keresztül érintkezik egymással.

Az apokaliptika látomásos képanyelvének helyes értéséhez ez a kiindulópont elengedhetetlenül szükséges. A kinyilatkoztatások világképe a kozmikus rendnek az imagináció megfeleltetési által való leképzése.

Nem szabad elfelejteni, hogy az imagináció, mely a képeket teremti, az intuícióra támaszkodik, ami elsődlegesen az egyéni és kollektív tudatalatti érzékszerve, és sokkal közvetlenebb kapcsolatban áll a realitással, mint a ráció, ami objektív működéséhez és absztraktivitásához eleve távolságtartóan kell viszonyuljon a világhoz. Nyilvánvaló, hogy ebből adódóan az imagináció világképe sokban eltér a ráció által létrehozottól. A képzelet által kivetített képek szimbólumrendszere feltűnő, ám egyszersmind természetes módon az egész földkerekségen egységes jellegű világképet, vagy magasabb fokon: világnézetet hozott létre, ami a mítoszokban rögzült (a képi gondolkodást — azaz az analógiás logikát — mitikus gondolkodásnak is nevezik). A legelső írásművek a mítoszok. A mítoszok egyszerre kinyilatkoztatások és látomások (jelképeség), bennük valósul meg először szó és kép egysége (írásban). Az archaikus ember számára a mítosz kinyilatkoztatás. A kinyilatkoztatás a Titok felfedése, beavata(tta)tás a természet rendjének szentségébe, *a világ rejtett értelmének láthatóvá tétele*. A le- és megírt mítoszok szent szövegek. Már jóval az írás megjelenése előtt a *szent hagyományt* alkották, az embernek szüksége volt a kinyilatkoz-

tatásokra a primordiális tudás (termé-szetes tudás) elveszte után. Akkor szájha-gyomány útján terjedtek (beszédmű), a beavatás szóbeli közlés (kinyilatkoztatás) által történt — még az írás megjelenése után is nagyon sokáig. Ugyanezt a célt szolgálták a rítusok is — a mítoszokkal egylényegű, azokat kiegészítő beavatási, kinyilatkoztatási formák voltak. Közös lényegük a láttatás, a „rejtett” képek általi megvilágítása, transzparenszé (átláthatóvá) tétele.

Ilyen értelemben nemcsak a profétika meg a kimondott apokalipszisek minősülnek kinyilatkoztatásnak, de már az első, a legkorábbi írások, a mítoszok is azok. Így a látomásirodalom magában rejti minden későbbi irodalmi forma ősképeét, ahogy minden gondolkodás őstípusa a képi gondolkodás, a látás logikája. A mítosz a Rend imagináció általi kivetítése, a láthatatlannak a láthatóval való ábrázolása. A mítosz a tudás mondása, elmondhatósága. Ebben az értelemben: az *ősbölcselet*. *Mai fogalmakkal egyszerre jelcnt tudományt, vallást, költészetet*. A vallás a tudást elvesztett embernek a viszonyulása a szakrális rendhez, a költészet a szakrális rend (jel)képek (látomások) általi kinyilatkoztatása, a tudomány a szakrális rendnek a beavatottság révén való ismerete. Mindez együtt — és csakis együtt! — a bölcsesség. A bölcselet-irodalom (görög filozófia, i.e. V. század) fogalmi kifejezésmódja előtt a látomások képezték a bölcsesség nyelvévé (képnyelv). Szörényi Andor, a Teremtés Könyvéről írva, kijelenti: „Aki csak egy kicsit is ismeri a keleti [tulajdonképpen: archaikus — s. m.] ember képes beszédét, s az absztrakt fogalmakat és tanításokat is konkrét formában előadó és ábrázoló kifejezési módját, az rögtön megérti, hogy ebben az elbeszélésben szó sem lehet szorosan vett történelemről, de természettudományos leírásról sem.”³ Székely István pedig azt állítja, hogy „a nagy klasszikus Apokalipsziseknek (kinyilatkoztatásoknak) sokkal komolyabb célja van, tudniillik a természetben [...] rejlő nagy igazságokat keresni s ezáltal az illető kornak megfelelő természettudományi, filozófiai, valláserkölcsei és történetbölcseleti világnézetet nyújtani.”⁴ Ez a két mondat minden mítoszra, minden kinyilatkoztatásra érvényes. Az idézetekkel egy olyan tényt kívántam hangsúlyozni, amelynek megértése a mai ember számára nem túl egyszerű. A fogalmi gondolkodásban túlbonyolódott, és racionalitására hivatkozva alaptalanul magabiztossá vált újkor — csodálja bár, vagy kinevesse — mindenképp értetlenül áll a mitikus látomások előtt, s nem veszi észre, hogy maga válik nevetségessé, feltételezvé, hogy a jelképes látomásokat a régi ember szó szerint értette. Jellemző, hogy nemcsak a mítoszok látomásai idegenek számára, de saját hallucinatív víziói is a betegség gyanúját keltik benne. Jung visszaemlékezik, hogy terápiás gyakorlata során „Nemegyszer kerestek fel olyan iskolázott és intelligens emberek, akiknek meg-rázóan különös álmaik, fantáziáik, sőt látomásaik voltak. Feltételezték, hogy senki, aki szilárd lelki talajon áll, nem szenved ilyenektől, és bárki akinek vízió-

ja van, beteg.”⁵ A racionalitására büszke ezredvégi ember borzong az olyan dolgoktól, melyeket „józan ésszel” nem lehet megmagyarázni — olyannyira, hogy inkább létezésüket is tagadja. A pszichiátria hatására a jelenkorban még teológiai körökben is felvetődött az apokaliptikus látnokok, próféták patológiás voltának kérdése.⁶

Az archaikus ember sem józan eszét, sem a látomások valóságát nem vonta kétségbe. Való igaz, hogy a látomások több esetben valamely ekstatiszta állapotban születtek (mely állapot nyilván kedvező az intuíció és imagináció szabad működésének) de ezt egyértelműen isteni sugalmazásnak tekintették, leggyakrabban maguk idézvéen elő az önkívületet. De, mint ugyancsak Jung jegyzi meg, sok olyan kép (látomás, szimbólum) van, amelyek természetükben és eredetükben nem egyéniek, hanem olyan „kollektív képmások” (archetípusok), amelyek ősrégi álmokból és alkotó fantáziából (imaginációból) származnak⁷ — és ugyanúgy isteni eredetűek, mint a megszállottak szent víziói.

Ezeken a látomásokon alapul a kinyilatkoztatások hitelessége és érthetősége a képi gondolkodású ősi ember számára. Hamvas szerint az, aki az újkori gondolkodásból indul ki, az archaikus gondolkodást és annak jelképeit nem értheti meg, de ugyanakkor gyanútlanságnak, sőt egyenesen rosszhiszeműségnek könyveli el, ha valaki az őskori műveket jelen században oly értelemben kísérelné megmagyarázni, ahogyan azokat leírták és értették keletkezésük és élő működésük idején. Ennek ellenére „az őskori műveket kommentálni mégis nemcsak gondolatilag érdekes, hanem azokat újra kommentálni kell”.⁸

2. Tér és idő a kinyilatkoztatásokban

Minden mítosz kinyilatkoztatás, és minden kinyilatkoztatás mítosz is. Tulajdonképpen mindkettő a Világ (és túlvilág) megértését, az abban való tájékozódást szolgálja. Térkép, de időkép is — világ- és időszemlélet. A kinyilatkoztatás a világra, a *bennünk* lévő világra, a világban való létezésre vonatkozó tudást közvetíti — életrendet nyújt.

A legősibb mítoszok egyszerre időbeli és térbeli kinyilatkoztatások. A bennünk megjelenő világfolyamat szent idő, a világ maga pedig szakrális tér. Hiányzik belőle a profán, mint alkotóelem, tehát minden, ami történik — és bárhol történik, még az emberi szférában is — szent, mert a rendből fakad (vagy a káoszból — de az is a rend eleme). Az ősmítoszokban megjelenő világ még egységes, együtt van benne a teremtés (kozmogónia, theogónia, antropogónia) és a pusztulás (vég), a történet és a világfolyamat körforgása, a fenn és a lenn, a négy égtáj és a közép; az istenek (hatalmak), emberek és démonok között még nem lényegi, hanem csak minőségi különbség van. Ez a Kozmosz: az Egy és a

sok harmonikus egysége. A fenn és a lenn, az isteni és emberi, a kezdet és a vég, az esetleges és az örök(kön ismétlődő) egylényegű. A Világkirály korszakának mítoszai, pontosabban mítosza — mert mind ugyanarról szólnak, a különbségek és változatok az utólagos lejegyzések, a népek divergens sorsalakulásának következményei. Ha csak látomások, képek formájában is, de őrizi(k) az aranykori tudás töredékeit. Tér és idő együtt van bennük, tudnak a kétszintű valóságról, az aranykor (idő) és a paradicsom (tér) (a kettő egylényegű) elvesztéről, de ugyanakkor az örök visszatérésről is.

Az egységes kinyilatkoztatás szétválása időbeli (történeti) és térbeli (kozmosz) mítoszokra a bábeli korszakban (tudniillik a városforradalom és elidegenedés kezdetekor) indult meg.⁹ Akkor vált bizonyossággá az eredeti tudás elveszte, pótolhatatlansága, akkor erősödött meg az egyszerűség fogalma. A szakadás nemcsak műfajilag érintette a kinyilatkoztatás látomásos irodalmát, de egységében és lényegében bontotta meg azt. Idő és tér egylényegűsége megszűnt, a túlvilág és a fizikai világ közt áthidalhatatlan szakadék nyílt, isteni és emberi különbsége *lényegivé* mélyült, ember és világ egymástól eltávolodott, az aranykorral való kapcsolat megszakadt. Ekkor vált tragikussá a bűnbeesés mítosza, mert általa az ember a rendből kiesett, halhatatlanságát és tudását elvesztette. Az elveszett dolgok visszahozhatatlansága az egyszerűség érzését a végsőig felfokozta. Egyszerivé váltak a királyok és a hősök is, legfeljebb halhatatlanokká.

Szétvált tehát az idő és a tér mitológiája. Az előbbi teremtést, a bűnbeesést, a (megelőző) világpusztulást, az isteni és emberi történelmet, a világfolyamat körforgását, a korszakok váltakozását írja le, a múlt, a jelen, a jövő titkait, az idő törvényszerűségeit fedi fel; az utóbbi valamely szent ember, hős vagy hősök — mindenképp kiválasztott utazása által mutatja meg a világot és a túlvilágot. A *kronológiai mítoszok* hangsúlyozottabban dramatikus jelleggel bírnak, míg a *topikus mítoszok* inkább epikusak.

Székely István kitűnő meghatározását adja az apokalipszisnek (kinyilatkoztatásnak): látomásköltemény vagy látomásdráma.¹⁰ E fogalmak megfeleltethetőek az *epikus mítoszoknak* (eposzoknak) és a dramatikus *történeti mítoszoknak*. Nem szabad elfelejteni, hogy egyként az őskinyilatkoztatásban gyökereznek, és szétválásuk nem jelent szigorú elhatárolódást, mindkét műfaj megőrzésén a másiktól bizonyos vonatkozásokat, így az eposzok őriznek némelyes történeti jelleget is, a mitikus történelem sincs híjával a kozmográfiái elemeknek. A fenti megjegyzés figyelembevételével, bizonyos sajátosságok alapján megkísérrelhetjük fölvezetni a két irányultságból elágazó műfaji alaptípusokat¹¹, anélkül, hogy — ismétlően hangsúlyozom — merev osztályozást állítanánk fel, hiszen

egymás elemei kölcsönösen át meg áthatják a különböző írás- vagy beszédműveket.

Az alap, amiből ki kell indulni, az ősmítosz, az őskinyilatkoztatás. Tiszta formájában ma már nem feltalálható, lenyomata azonban világosan felismerhető a korai Egyiptom, Sumér és Akkád mitológiájában, a kínai univerzizmus világképében, a Védák alaprétégeiben, Közép-Amerika és az Andok Kolumbusz előtti nagy műveltségeinek mítoszaiban, a mai primitív kultúrák meséiben és rítusaiiban. Jellemzőit fentebb már ismertettem, itt nem térek ki részletesebben.

Az írás megjelenésével egy időben, lejegyzésük nyomán indult meg differenciálódásuk is. Ekkor, és még sokáig (évezredekig) vallásos irodalomként éltek a kinyilatkoztatások. A fent említett mitológiák (a primitívek kivételével) már magukon hordozzák az elkülönülés jeleit. Az egyetemesen elterjedt Nap- és csillagmítoszok (*asztrológiai mítoszok*), kozmogóniák, özönvíz-történetek, a bűnbeesés-tragédiák változón, hol dramatikus, hol epikus köntösben jelennek meg. A teremtés és a bűnbeesés történetei inkább drámaiak, míg az özönvízhősök vagy az alapítók tettei epikus keretek közt bontakoznak ki. Bár az összefüggések még nagyon erősek, egyikben a történetiség kap nagyobb hangsúlyt a kontrasztív erők (vagy világok) konfliktusai által, az eposzok a tér képei, bennük a hős(ök) utazása(i) és megpróbáltatásai metszetképet nyújtanak a világról, a kozmográfiai jelleg válik itt meghatározóvá. Sumérben egymás mellett létezik a kozmo- és theogóniai *Enuma elis* meg a *Gilgames* eposz, Egyiptomban a *Tehén könyve* és a *Pert-em-heru*, Indiában az isteni történelem és *Manu mítosza*... Lényegük még megegyező, de formáik már különböznek. A *kozográfiai mítoszokban* a túlvilág és az innenvilág átjárható: istenek, félisteni hősök, kiválasztott emberek járnak be, vagy hordoztatnak körbe az alvilág, a föld és az ég tájain. Az utazások és megpróbáltatások a beavatás eszközei, nemcsak a résztvevő(k) — esetenként elszenderedők — számára, de a kinyilatkoztatás révén adott közönségnek is. Ebből az őstípusból bontakozott ki a túlvilágirodalom és az utazás-beavatás-eposzok külön műfaja.

A túlvilág-irodalom elsődlegesen maga is beavatás. Nem annyira történet jellegű, inkább vallásos bölcsélet, tulajdonképpen lélekvezető. Legsajátosabb példái a *halottaskönyvek*, melyek amolyan túlvilági kalauzként szolgálnak. Nem egyszerűen leírások, de útmutató tanácsok a léleknek már az evilágban, hogy a túlvilágon eligazodjon és cselekedetei helyesek legyenek. Ilyen a *Pert-em-heru* (egyiptomi halottaskönyv), a *Bardo Thödol* (tibeti halottaskönyv) vagy az indiai halottaskönyv. E könyvekben a túlvilág nem pokol vagy menny, hanem más valóságszint, a halál pedig, átmeneti állapot a földi életből a felfokozott létbe, ahol az evilágbeli életvitel alapján ítéltetik meg a lélek — éppen ezért a

halottaskönyv nemcsak túlvilági kalauz, de már az innenre is vonatkozó, életrendet nyújtó kinyilatkoztatás

Későbbi fejlemény — az apokaliptika virágzó korszakából (i.e. III.— i.sz. III. század) — a Székely István által *túlvilági apokalipszisnek* nevezett műfaj, amely hangsúlyozottabban látomásos jellegű. A beavatás itt mindig személyhez kötődik, azaz egy kiválasztott személy elragadtatása és a túlvilágon való körbe-hordozása által nyer az olvasó betekintést a másvilág titkaiba. A kiválasztott személy általában a szerző, vagy pontosabban, amint az az apokaliptikában bevett szokás, a szerző — hogy hitelesebbé tegye írását — él a kiválasztott (próféta, pátriárka, bölcs) nevével. A túlvilág immár nem egyszerűen magasabb valóságsszint, hanem erősen differenciálódott többszintes alvilágra és mennyekre, ami feltárul a kiválasztottnak. Nemcsak a helyek és azok természetének érzékletes leírásai, de az ott lakó szellemi vagy démoni lények hierarchikus rendjének megmutatkozása is. Ilyen művek főként a zsidó és a keresztény apokaliptikában találhatóak, de a zoroasztriánus (perzsa) és iszlám vallásos irodalomból sem hiányoznak. Jellemző példaként kiemelhető Hénokh apokalipszisének első könyve, Péter apokalipszise, Pál apokalipszise, a Nikodémus evangélium (mind apokrifek¹²), a perzsa „patrisztikában” ilyen az Arda-i-Wiraf égi és alvilági utazása.¹³ Ide sorolható végtére az apokaliptikus irodalom csúcsa, a középkor — talán legszebb — szépirodalmi alkotása: Dante Alighieri *Commedia Divinája*. Ez a műfaj (akárcsak a többi is) gyökereiben és hatásaiban szorosan kapcsolódik más jellegű művekhez: túlvilágképe a kozmikus utazások és a babiloni asztrológiai világszerkezet leírásaiból, szellem- és démonhierarchiája a régebbi könyvek angyaltanából táplálkozik. Nemcsak önálló műfajként létezik, hanem szerves része *kozmosz apokalipsziseknek*, utazás-eposzoknak, esetenként történeti jelleggel is bír (pl. Hénokh apokalipszise) vagy épp történeti és/vagy *világvégi apokalipszisekbe* épül be szerves elemként. Évezredekre meghatározta (tulajdonképpen máig) a nyugati vallások (párszi, zsidó, keresztény, muszlim) menny-, pokol- és tisztítóűz-képét.

A kozmikus apokalipszisek, mint előzményei a túlvilágkinyilatkoztatásoknak, de úgy is, mint párhuzamos variánsai vagy későbbi magukban-foglalói — a másvilágot a Világ szerkezeti elemeként tárják fel. Ehhez a műfajhoz nemcsak kimondott apokalipszisek tartoznak, de minden olyan mű, amely beavat a világszerkezet titkaiba. A beavatás, akárcsak a korábban említett műfajoknál, szinte minden esetben egy kiválasztott (hős) utazásának és/vagy látomásainak bemutatása révén valósul meg. Végül is éles határ sem a túlvilági kinyilatkoztatások, sem az utazás-eposzok irányába nem vonható: a tartalmi, alaki sajátosságok és motívumok áthatása összemosza a határokat, így lényegi szétválasztás nem, csakis megkülönböztetés lehetséges. Az utazót általában valamely felsőbb

szellemi hatalom, esetleg ősz vezeti, vagy az tárja fel (mutatja meg) látomásokban a világ titkait: a lélekvezető (pszüchopomposz), aki, ha nem is kíséri végig, eligazítja útjain vagy jelenéseinek értésében. Kozmikus apokalipszisnek tekinthető a Hénokh apokalipszise egészében véve, az asztrológiai *nap-mítoszok*¹⁴, a *Gilgames* meg az *Odüsszeia*, ám még olyan immanens szépirodalmi alkotások is, mint *Szindbád* vagy *Gulliver utazásai* (azzal a megkötéssel, hogy irányultságukban másak, és ugyanilyen értelemben az utazás-eposzokhoz is sorolhatóak) se nélkülöznek bizonyos világfeltáró, kinyilatkoztatásszerű jelleget. Ezek a könyvek — amennyiben szentkönyvek (vagy legalábbis apokrifek) — lényegüket tekintve többek, mint egyszerű geo- és kozmográfiai leírások, útbaigazítások; a világszerkezetet azért tárják fel, hogy az általuk közvetített tudás révén a szakrális életrend térbeli dimenziói érvényre jussanak. Világosan látható ez az aspektus a primitív népek mítoszaitól a folklór mai mesekincséig húzó világfa-motívumból. A világfa ugyanis világtengely, összeköti az alvilágot a földön át az éggel, megmászása tulajdonképpen kozmikus utazás, aminek révén olyan titkok, tárgyak birtokába jut a hős, általa pedig az emberek, melyek az életvitelre kihatnak, egészében meghatározzák azt. Analóg vagy épp kiegészítő motívum nemritkán a holdutazás és a föld alatti kalandozás — tulajdonképpen primitív variánsai, őstípusai és a népköltészetbe való későbbi átszűrődései a kozmikus apokalipsziseknek. Egyébként átmenetet és közös eredőt képeznek a kozmikus apokalipszisek és az utazás-eposzok között.

Az *utazás-eposzok* egyszerre ősfomái és összefoglaló keretei az eddig tárgyalt műfajoknak, lévén az utazás egyetemesen beavatási rítus, világfeltáró jellege pedig önként adódik. Utazás-eposz nemcsak bizonyos hősök, kiválasztottak útjainak, megpróbáltatásainak, körbevezettetésének története, hanem a vándorlásmondák népeinek hányattatása és otthonratalálása is. De, mivel ez a műfaj minden kultúrában sokszorosan jelen van, számtalan változatban, feldolgozása több szempontból végbement — eltekintek példák sorolásától és a részletesebb tárgyalástól. Ehelyett inkább a műfajban megnyilvánuló térszemléletet kívánom röviden vázolni. A térbeli kinyilatkoztatások lényege, mint már említettem, nem pusztán kozmo- és/vagy geográfiai leírás, hanem az életternek a szakrális térben (rendben) való kijelölése, betájolása az életvitel rendjének szentesítése érdekében.

Amíg az ember *benne* élt a természetben, a Tér a maga teljességében, minden elemében, a szakrális tér volt, csorbitatlan homogén tér, és az Idővel együtt a Kozmosz (a Rend) egységét alkotta. A fokozatos elidegenedéssel a tér homogenitása megtört, bár szakralitása sokáig megmaradt. Legelőször a teljes valóság megbomlása kétszintes valóságra (phüszika — meta ta phüszika) a világnak innen- és túlvilágra való felosztását eredményezte (emberi és isteni szféra). Az

ég és a föld immár két külön világ. Később a tenger és a földalatti mélységek (abyssum) sötét titokzatossága újabb törést okozott, megteremtve az alvilág képzetét. A háromszintes: alvilág—föld—túlvilág tagolódás azonban még nem zárta el egymástól a különböző szférákat és lakóikat. Ez a tény a világok egységesen szakrális voltának köszönhető. Átjárhatóságukat az *axis mundi* (világtengely) biztosította, amely összekötötte a három(ba tört) világot; ennek a világtengelynek a nagyon érzékletes képe a világfa vagy a világhegy. Az *axis mundi* a centrumban állt, a világ köldökén keresztül húzódott. A centrum nem pontszerű hely, az a szent föld, a szent ország — azaz a csorbítatlan szakrális tér. Az az ember bölcsője, őshazája, ahol még bontatlan egységben élt az istennel: a paradicsom. Ezért téves az a leegyszerűsítő félreértés, miszerint a népek lakóhelyüket a világ köldökének (omphalos) tartják, az csak mása az igazi centrumnak¹⁵ — szakrális ugyan, de szakralitása abból adódik, hogy fenntartja az ősi centrum emlékét és részben őrzi funkcióját, kapcsolatban áll a transzcendens világgal, rendd^é szervezi maga körül a teret, azaz „csak” funkcionális és geometriai középpont. Az igazi centrum a bűnbeesés következtében, az özönvízben elveszett, elsüllyedt, visszahúzódott elérhetetlen messzeségbe vagy magasságba. A középpont elvesztével a (földi) világ síkká laposodott, szétterült, intenzitása feloldódott, homogén szakralitása immanens homogenitásba ment át. A világok átjárhatósága megszűnt, véglegesen szétszakadtak, eltávolodtak egymástól. Ebben a korban kezdődnek az utazások, a vándorlások: az ember, az emberiség nem találja *helyét* a világban, azért, mert a centrum elveszett. Voltaképpen maga a centrum fogalma (képzete!) is ekkor születik, hiszen azelőtt a világnak nem centruma volt, hanem szentsége révén maga a világ volt a centrum. A szakrális világ, a paradicsom elveszte — a középpont elveszte. Ez indítja meg — közvetve vagy közvetlenül — az utazást. Az első utazók az özönvíz-hősök, és/vagy a világgpusztulást túlélte maradványok, az emberiség maradványai. A kényszerű vándorút az otthon, a *hely*, a középpont keresése a felismerhetetlenné tágult kietlenségben. Az otthonratalálás, az alapítás, mintegy új teremtés — a centrum kijelölése által a kaotikus tér rendezett világgá, kozmoszá válik. A Világkirály szent birodalma a Négy Égtáj és a Közép birodalma, elhelyezkedésétől és kiterjedésétől függetlenül újra szakrális tér, még ha kontinuitásában törések vannak is. A Világkirály uralmának elhalványulása után a középpont is elhalványult, és a tudással együtt sok lényeges dolog újra elveszett. Az emlékezet azonban nem aludt el, és az ember elindult az elveszett dolgok keresésére. Az utazás mindig keresés. Legyen az bármi, amit keresnek: tudás vagy halhatatlanság, új otthon vagy paradicsom, nap vagy aranyalma, az élet vize vagy a kedves, az aranygyapjú vagy a grál — tulajdonképpen mind a középponttal függ össze. Az igazi cél a rend visszaállítása és ezáltal az élet szentségének visszanyerése. A keresés fo-

lyamata révén vonul be a térbeli kinyilatkoztatásokba a történetiség. Háttérben ott húzódik a szabadítás, a visszaállítás, a megtalálás — voltaképp a megváltás motívuma. A középpont megtalálása a világban, végső soron az életben való eligazodást szolgálja. A tér rendezettsége folytán az élet rendezettsége is biztosítható.

A földi középpontnál is lényegesebb térszervező elem (elv) — tulajdonképp az „igazi” középpont — a *Nap*. A Nap maga is utazó (égi vándor) — folytonos mozgásban, végeredményben az idővel is kapcsolatban van, azaz nemcsak hogy kapcsolatban van, de időszervező elem: az időnek mint rendnek a centruma. Egyaránt Idő- és Térközéppont, mozgó volta ellenére és miatt. Útvonalának időbeli és térbeli szabályossága a Rend abszolút archéjává avatja. A Nap az egyedüli, aki kapcsolatban áll, sőt otthon van mindhárom világban (alvilág, föld, ég), összekötve azokat. Ám nemcsak a függőleges világszerkezet három szintjének közös eleme. A sikká szétterült földi világ térszerkezetének égi szervező elve. Útvonala hozta létre és határozza meg a föld kvadrális tértagolódását: a négy kardinális irányt. A négy irány: Kelet, Dél, Nyugat, Észak teszi lehetővé a földi térben (síkban) az eligazodást, a rendet.

Éppen így, a térnek renddé való szervezéséhez hasonlóan, a Nap az idő folyásában is rendet teremt. Ez a kérdés átvezet az időbeli kinyilatkoztatások vizsgálatához. Az Idő, a Térhez hasonlóan és azzal együtt a Kozmosz (a Rend) alkotóeleme. A Nap olyan értelemben szervező elve az időnek, hogy folytonosságát a szabályos váltakozás és ismétlődés által biztosítja. Az éjjel és a nappal, a száraz és az esős félév vagy a négy égtájnak megfelelő négy napszak, négy évszak felosztja az időt, de egyben — örökösen visszatérő körforgásukkal az idő szakrális egységét valósítják meg, ami önmagában véve *időtlenység*. Időtlenység mindaddig, amíg meg nem bontja az egyszerűség fogalma és a változás által meg nem jelenik a történet. A változás *nem* váltakozás. Ennek megvilágítására ismételten felemlítem azt a tényt, hogy az eredeti ember, amíg a természetben benne élt, a kozmosznak része volt, addig számára, miként a tér is, az idő bontatlan egység volt. Az ismétlődő váltakozás, az örök körforgás az időtlenesség (és nem örökkévalóság!) állapotát tartotta fenn. Az időtlenesség szakrális homogenitásának a változás folyamata is része volt, *szerves* része, amennyiben az élővilágban észlelhető növekedés-kiteljesedés és romlás-előregedés folyamatára vonatkoztatható. Ám az ilyen jellegű folyamatok állandó ismétlődésük révén megegyeztek a Nap mozgásával, a sötét és a világosság váltakozásának örök körforgásával. Ahogyan ember, növény, állat élt — született, nőtt, kivirágzott, elsorvad —, majd meghalt, úgy a nap, az év, a világ is felfénylett és előregedett, majd elmúlt. A növekvő-fogyó Hold, a fény és a sötétség, a rend és a káosz örökkön váltakozott. Mindez szent volt és *természetes*. A változás a váltakozás részét képezte.

A bűnbeeséssel — tehát az elidegenedéssel — az ember ebből a rendből, a szent időből magát kivonta. Az első lényegi változás, ami által a történet belép az időbe, pontosabban az időtlenséget idővé gombolyítja le — maga a bűnbeesés. Az első változás nyomában megindult az idő, az örök váltakozást felváltotta az örök változás. Az egység biztonságának helyébe a folytonos változás illékonyága, múlandósága, bizonytalansága lépett. Ez a folytonos változás a történet: a feltűnő és eltűnő sokaság varázslata. A maya. A bűnbeesés nyomán az özönvíz már nem a rend káosza, hanem végzetes és végleges pusztulása a világnak, az emberiségnek. A paradicsom, az aranykor végleges elveszte. Azonban, az özönvíz után, a Világkirály révén még egyszer és a *történelemben* utoljára visszaállott a rend, vagy legalábbis annak tudása, életrend-alakító szerepe, és az idő is visszanyerte ideiglenesen szentségét.

Az *ősmítoszok*, ennek a kornak a mítoszai — bár időbeli kinyilatkoztatások (is) — nem történeti jellegűek, vagy legalábbis a történetiség csak másodlagos bennük. Még őrzik a szakrális időről, az örök körforgásról való tudást. A világfolyamat nem más, mint az évszakok természetes váltakozásának kozmikus mása, a „perfection des origines”-t¹⁶ követő, egymást váltó aiónok (világkorszakok) fokozatos romlása nem igazi változás, mert elteltük után a világ elpusztul, majd újraszületik, és kezdődik előlről a körforgás, örökösen ismétlődve. Akár négy, akár tizenkét korszakról van szó, minden esetben megfeleltethetőek a nap- vagy holdév egy-egy szakának, hónapjának. Ezt az időszemléletet őrzik a *nap-mítoszok* az egész világon megegyező módon: India, Kína, Egyiptom, Babilon, a korai görögység, a kelták, a germánok, az urál-altáji népek, a Kolumbusz előtti Amerika és végül mindmáig sok primitív műveltség mítoszai és rítusai.

Csak a következő korszakban (Bábel — a városforradalom), midőn a tudás elveszett, állt be a fordulat: az időmítoszok történeti mítoszokká válása. Az elveszett aranykor helyébe az apokaliptikus kora — a zavaros történelem lépett. Ekkor vált igazán tudatossá a bűnbeesés tragédiája, és az általa okozott veszteség. Eredményképpen létrejött az egyszerűség fogalma és az ok-okozati összefüggések béklyója, ami végérvényesen a történetiség medrébe terelte az időt. A bűnbeesés emlékezete és a zavar eluralkodása állította a figyelem fókuszpontjába a szembenállás elvét és ennek minden kivetülését, következményét. A lázadás, a harc, a jó és a rossz, az igazságosság, a morál, a sors mind az ellentét fogalmának kiszugárzásai. Ettől kezdve az idő pusztán események, azaz harcok láncolatává vált, szakrális dimenziója háttérbe vonult.

A *történeti mítoszok*, mint az Iliász vagy a Mahabharata isteni és/vagy emberi háborúk krónikája, hősök tetteinek elbeszélései. Bár a két — épp említett — történet műfaji szempontból epikus jellegű, nagyon jól megfigyelhető a drá-

maiság előretörése. A drámaiság hangsúlyozott, egyenesen meghatározó jelenléte természetszerűleg következik az ellentétekben való gondolkozásból. Az első dráma a bűnbeesés, de az emberi képzelet magát a teremtést, a kezdeteket is dramatiszta, istenek és démoni erők (sárkányok, lázadó angyalok), a káosz és a rend elvének kozmikus összecsapásaként értelmezve. Már a teremtés képzete is az idő átértelmezése, történetiesítése — tulajdonképpen beszűkítése, hiszen ilyen értelemben az idő, kezdetet kapván végessé válik, „az elején lezárul”.

A történetiesítés folyamata csak tovább erősödött a monoteizmus megjelenésével és kibontakozásával. Bár az isteni-démoni konfliktusok a régmúltba süllyedtek — úgymond lezárultak —, a történet drámája a legkevésbé sem ért véget. A történelem a földre szorult, ott folytatódott. Az emberi háborúk, a népek sorsa jelentősebbé vált az istenek ellenségeskedésénél (bár igazolásért, védelemért az ember még idefordult). Az élet zaklatottsága, a harcok bizonytalan kimenetele a figyelmet a jövő irányába fordította. A múlt és a jelen összefüggését értelmező ok-okozati (kauzális) gondolkozás mellé felzárkózott a teleológiai szemléletmód. Időszámításunk előtti első évezredre az időbeli kinyilatkoztatások új formát, új irányultságot kaptak: a látomásirodalomban megjelent a *jóslatirodalom*, a *profétika*. Eredetileg nem írott műfajként lép fel, hiszen a próféták, a nabik, a látnokok, a jósök szóban közvetítették a felsőbb hatalmak akaratát. Írásbeli hagyománya legerőteljesebben a zsidóságnál alakul ki, ahol a már tárgyalt történelmi és politikai szorítás hatására a vallásos megnyilatkozás szinte kizárólagos formájává tört elő. A profétika itt külön prófétai iskola fejlődéséhez kötődik, és hangsúlyozottan etikai jelleggel bír. A történelem, a győzelmek, de még inkább a sorozatos vereségek és katasztrófális elbukások immár nem (csak) az isteni igazságszolgáltatás eszközei, azaz büntetések vagy jutalmak, hanem a kiválasztott nép hűségének állandó *próbára tétele*, a végső felemelkedés ígértével. A zsidó profétikában kerül először felszínre a célelvű (teleologikus) történelemszemlélet — szoros összefüggésben a kiválasztottság-tudattal.

A történelmi prófécia, habár más irányultsággal, más népeknél is elterjedtek írott formában, főleg a görögöknél, ahol Szibülla-könyvek vagy Szibüllinák¹⁷ néven ismeretesek. A Szibülla-iratok a Delphói Jósda történelem-alakító tevékenységével párhuzamosan működtek. Székely István tanulmányában¹⁸ kimutatja, hogy a korai Szibülla-könyvek tartalmuk és hangvételük szempontjából közel álltak a zsidó profétikához — jövendölések, intelmek, fenyegetések formájában nyilatkoztatták ki a jövő történelmet, ezért is váltak később a zsidó és keresztény közösségekben kedveltek, sőt mintájukra sorozatosan zsidó és keresztény Szibüllinák születtek és váltak széles körben használatossá. (Római Szibülla-iratok töredékei is maradtak fenn, ám ezeknél lényeges különbség, hogy inkább gyakorlati tanácsokat tartalmaznak az istenek megengesztelése-

sére, mintsem történelmi jövendöléseket.¹⁹⁾ Székely István a zsidó profétikát, a pogány (görög) Szibülla-jóslatokat a *Történelmi apokalipszisek* gyűjtőneve alá rendeli. Bár a római birodalom bukása után nem igazán születtek kimondott történelmi apokalipszisek, a történelmi jövendölések hagyománya töretlenül folytatódott — akár a *Jelenések könyvének* szüntelen kommentálása (lásd Gioacchimo da Fiore, Thomas Münzer, John Wyclif, stb.), akár hermetikus jóslatok (pl. Nostradamus jövendölései) formájában, de később (a reneszánsztól kezdve) állam- és történelembölcselet alakjában újjászületve megerősödött, utópiák (Morus, Bacon, Campanella, Marx...) és, immár a késő újkorban, antiutópiák meg dekadens hanyatlásméletek (válságirodalom) egész sorának adva életet. A szépirodalomban olyan alkotások fémjelzik a műfaj továbbélését, mint Milton *Elveszett paradicsoma* vagy Madáchnak *Az ember tragédiája*, melyek a múlt felmutatása mellett az emberi jövőre is reflektálnak — közvetve vagy közvetlenül. Ez a hagyomány a világvégi apokalipsziszekkel keveredve, de tiszta formában is, máig eleven ütőerét képezi a történelembölcseletnek.²⁰

A *világvégi apokalipszisek* az időbeli kinyilatkoztatások látomásirodalmának művészi megfogalmazás és nyelvi intenzitás szempontjából egyaránt a csúcst képviselik. Általuk az időszemléletben újabb lényegi fordulat következik be: az idő, mint történelmi folyamat a jövő valamely pontján végleg lezárul (megszakad), és ezzel a világfolyamat — a teremtéssel kezdődően és a világpusztulással befejeződően — teljesen határok közé szorul. A világvége után az örökkévalóság következik, ami időként már *nem* értelmezhető, mert nem folyamat, hanem állapot. A világvégi apokalipszisek tulajdonképpen a „par excellence” apokalipszisek, lévén, hogy a tudományos közgondolkodásban az apokalipszis fogalma (félreértésként) a katasztrofális világpusztulással összenőtt. Az eredetileg kinyilatkoztatást jelölő szó az eszkatologikus történelemszemlélet jelölőjévé csúszott át.

Az inkább profán (emberi vonatkozású) célelvűséggel jellemezhető történeti apokaliptikában már felbukkan a megváltó képe, mintegy előre jelezvén az eszkatológiába átforduló szemléletváltást, ám egyelőre — a zsidóság körében — még csak „nemzeti”-politikai messiásvárás színe alatt. Az isteni Megváltó képzetének megerősödését a zsidó „nemzeti” messiás várásával párhuzamosan az ígret népének felsőbbrendűség-érzése és a valós helyzet (elnyomatás) között feszülő ellentét paradoxialitása siettette. A „masiah” egyre inkább a vallás morális szférájába vonult át, vigasztként a végső igazságtevés idejének eljövételét ígérve, nem harcok révén, hanem az isteni ítélőbíró előtti megmérettetés képében, amikor is az *igazak* üdvözülnek. Minden valószínűség szerint nem elhanyagolható ebben a folyamatban a perzsa-zoroasztriánus eszkatológia hatása — amint azt a vallástörténeti kutatások tanúsítják.²¹

A megváltó fogalma és az eszkhatologikus történelemszemlélet már Zarathustra tanításában középponti helyet foglal el — az első világvégi apokalipszis a Zend-Aveszta gathaiban megtalálható. A zsidóságnál a khasszidok²² mozgalmából kiváló szekták, főként az esszénusok fejlesztették ki az apokaliptika műfajának annyira sajátos tartalmi és formai jellegzetességeit. Az eszkhatológia, azaz az üdvtan azt a reménységet fejezi ki, hogy az Utolsó Ítéletkor eljövő isteni Megváltó véget vet a gonosz által uralt világnak (tehát nemcsak a gonosz uralmának!), és az igaz lelkek az új, az örökkévaló világban az örök boldogság részesei lesznek. Ám az Ítélet előtt borzalmas katasztrófákra, valamint a Jó és a Gonosz még borzalmasabb, kozmikus méretű végső összezapására kerül sor — ezeknek az utolsó időknek a látomásos kinyilatkoztatása az Apokalipszis.

Az eszkhatológiai történelemszemléletnek a végsőig való kiaknázása a következő századok apokaliptikus iratainak tömkelege. Nemcsak a zsidóság — és nyomában a kereszténység — művelte hevültséggel ezt a műfajt, de a manicheusok és más gnosztikus irányzatok is kapva kaptak a látomásos kinyilatkoztatások képn nyelvének kifejező erejében rejlő lehetőségeken (az eszkhatológiát is a maguk tanaihoz hasonították és teljes egészében beépítették).

Jeruzsálem pusztulása a zsidó, Róma bukása a keresztény és gnosztikus apokaliptika virágzásának véget vetett, de nem a benne kifejeződő vég(zet)es történelemszemléletnek. A világ pusztulásával és az Ítélettel véget érő történelem (s ami még lényegesebb: *idő*) eszméjét tovább éltették nemcsak az újra meg újra kirobbanó fanatikus vallási mozgalmak, de a racionalizálódás felé alakuló egyházi gondolkodás is. A Végítélet jegyében született az iszlám, a keresztény egyházszakadások mindannyiszor újraaktualizálták az eszkhatologikus fáradalmakat; égi jeltek (üstökösök, napfogyatkozások), természeti katasztrófák, háborúk, járványok vagy akár egyszerű század- és ezredfordulók mindig felújították a reményeket és a félelmeket. A filozófia és a kibontakozó tudományok ellenállásuk ellenére is átvették, sőt megerősítették a véges történelem (idő) képzetét. A mindenkori művészet érzékeny képzelete mindig újra feldolgozta a világpusztulás nyugtalanító képeit. A véges világ kitörölhetetlenül beleégett a nyugati ember gondolkodásába, és a történelem soha nem mulasztotta el megerősíteni az idő véges voltának hitében. A világvége a tudomány és a filozófia által racionalizált és szekularizált formában ott kísért a második ezredvég mindennapjaiban.

Jegyzetek

1. Székely István: *Az apokalyptika a világirodalomban*. A Magyar Tudományos Akadémia *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből* sorozatának II. kötete 5. sz., Bp., 1923. 12.

2. Uő: *I.m.* 12.

3. Szörényi Andor: *A Biblia világa*. Az Újszövetség. Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1966. 263.

4. Székely István: *I.m.* I.h.

5. Carl Gustav Jung: *Az ember és szimbólumai*. Göncöl Kiadó, Bp., 1993. 42.

6. Jung is említ ilyen esetet — lásd *i.m.* 42.; Karner (Kovács) Károly pedig Carl Schneider pszichiátriai kutatására hivatkozik (*Die Erlebnisechtheit der Apokalypse des Johannes*, 1930) — lásd K.K.: *Apokalipszis*. 9.

7. Carl Gustav Jung: *I.m.* 51.

8. Hamvas Béla: *I.m.* 11.

9. Véglegesen még ma, a szaktudományok (utódtudományok) esetében sem vált szét: a földrajztudományok nem nélkülözhetik a történeti vizsgálatot, a történelemkutatás sem lehet meg földrajzi hivatkozások nélkül.

10. Az apokalipszis „kinyilatkoztatás alakjába öltöztetett, többnyire képletes vagy jelképes (tropikus vagy szimbolikus) látomásokból álló tanköltemény, mely a fizikai világ, a túlvilág és a jövő történelem titkait írja le. Magyarul látomás-költeménynek vagy látomásdrámának lehetne nevezni.” (Székely István: *I. m.* uo.

11. A továbbiakban Székely István négyes osztályozását követem, mely az apokaliptikus látomásirodalmat kozmikus, túlvilági, történeti és világvégi apokalipszisekre tagolja. A kozmikus (vagy világegyetemi) apokalipszisekben valamely kiválasztott körbevezetetik egy felsőbb lény (pszüchopomposz: lélekvezető) által az ég és a föld ismeretlen tájain, azaz beavattatik a kozmosz titkaiba. Az ilyen kinyilatkoztatás a világegyetem szerkezetének feltárása, ismertetése a kornak megfelelő közlésmóddal. A túlvilági apokalipszisekben a szellemi hatalmak világába nyer betekintést a kiválasztott, a szellemi lények bonyolult hierarchiájának megismerésével együtt. E könyvek a menny és a pokol érzékletes leírásai. A történelmi apokalipszisek által az emberi történelem jövő eseményeire derül fény, valamely kiválasztott nép (zsidó, görög) meghatározó szerepének kiemelésével. Fontos tudni, hogy nem annyira a történelem, hanem inkább a történelembőlcelet ezeknek az írásoknak a lényege. A világvégi apokalipszisek (a mai köztudatban: a voltaképpeni apokalipszisek) a kozmikus világvége (eljövendő) eseményeit, a világ pusztulását írják le — amelyek tulajdon-

képpen egy kozmikus méretű morális dráma utolsó felvonásának jelenetei, a jó és a rossz erőinek utolsó, félelmetes összecsapását ábrázolják, és az utána következő újratereztet, a gonosz(ság)tól megtisztított világ szépségét.

12. *Apokrifek*. — Szerk. Vanyó László; Ókeresztény Írók Társasága, Szent István Társulat, Apostoli Szentszék Kiadója, Bp., 1980. II. kötet.

13. Székely István említi művében ezt a perzsa apokalipszist.

14. Baktay Ervin: *A csillagfejtés könyve*. Reprint kiadás 1932, 1989 — az utolsó fejezet (295—311.) teljesen a nap-mítoszoknak van szentelve.

15. René Guénon: *Metafizikai írások. II. A Világkirály*. — Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Bp., 1993. 61.

16. „Perfection des origines” = „a kezdetek tökéletessége” (francia) — a vallástörténet és az antropológia szakkifejezése, az egyetemesen megtalálható aranykori romlatlanság motívumát jelöli.

17. Szibülla — „Diósz boulé” = „isten tanácsa” (görög) kifejezésből eredezteteti Székely István.

18. Székely István: *A sibyllakönyvek*. Bp., Atheneum, 1907.

19. Székely István: *I.m.* 7.

20. Rudolf Bultmann *Történelem és eszkatológia* című tanulmánya pontosan ennek a hagyománynak a nyugati gondolkodásban való végigvonulását és a mai történelemfilozófiai művekbeni jelenlétét vizsgálja.

21. Lásd Mircea Eliade, Hahn István, George Culiano műveit.

22. „Khasszidim” = „igazak” (héber) — az ortodox hit képviselői.